TRAUMA GENERAȚIONALĂ: CUM RANA PERSONALĂ SE PREFACE ÎN TUMORĂ COLECTIVĂ

Autor: Petru Emmanuel Mihai | 25 martie 2023

Unul din obiectele de studiu prioritizate de psihologia modernă este trauma, un fenomen – găsim noi de cuviință să-l numim, vag și imprecis – perceput de o persoană și care rămâne la aprecierea unui specialist spre a se putea determina valoarea, impactul, consecințele și modul de tratare al acestei răni. Sigur, s-ar cuveni în cazul de față să fie făcută o taxonomie a traumei, a modurilor ei de manifestare, a felului în care poate fi imprimată, în funcție de diverși parametri, precum segmentele demografice predispuse, istoric sau ba, să o resimtă, a momentului istoric, a vechimii ei, și tot așa. Un astfel de efort nu doar că ar fi cronofag, la un nivel incomprehensibil, dar ar fi, tocmai datorită specificului senzorial, psihologic – adică individual și particular – fundamental în van. Astfel că mai degrabă ne aplecăm asupra unei caracteristici a traumei, coborând la numitorii ei comuni cei mai de bază și care, zicem noi, sunt cei mai neglijați.

Constatăm două trăsături esențiale ale traumei: a. Trauma este *a posteriori* săvârșirii actului de violență. De exemplu, momentul lovirii unei persoane nu este traumatizant decât odată cu realizarea lui; pentru medicina legală, o echimoză sau un hematom sunt traume determinabile și cuantificabile, iar ele sunt *suplimentare* infracțiunilor contra integrității corporale sau a sănătății[1], rămânând ca, în urma unei expertize medico-legale să se stabilească, pe baza gravității acestei traume, dacă infracțiunea se pedepsește mai aspru sau ba. Cu toate acestea, articolul 193 din Codul penal prevede în primul alineat că „lovirea sau orice acte de violență cauzatoare de suferințe fizice se pedepsesc cu închisoare de la 3 luni la 2 ani sau cu amendă”; constatăm condiționarea (redusă doar la nivel fizic) existenței infracțiunii de provocarea suferinței. Carevasăzică, există o distincție, cel puțin la nivel legal, între *suferință* și *leziune traumatică*. La prima vedere, s-ar zice că sunt două fenomene, din nou, ambele fizice, distincte: dar ar fi o greșeală. Suferința este minimul necesar existenței infracțiunii și totodată condiția *sine qua non* a traumei, deoarece trauma nu ar putea exista fără suferință și, datorită caracterului potențiator dar și generator, suferința *este* traumă. Este semnificativă

perspectiva juridică pentru că se aseamănă cu cea a psihologiei, ambele preluând incuantificabilul și indeterminabilul și încercând să-i aroge o calitate determinabilă pentru a-i stabili o oarecare valoare; chiar mai mult de atât, un întreg ansamblu de mecanisme juridice, un pilon de susținere, dacă nu chiar fundația oricărei civilizații, consacră suferința, care este interșanjabilă, cu diferențe de nuanțe, cu trauma. Dar, la nivel fundamental, există o fractură între percepția prin excelență subiectivă și traducerea ei în domeniul obiectivului; trauma și suferința nu există înafara percepției, nu ființează ontologic, sunt fenomene imanente, proprii substanței umane. Aici, dreptul ne surprinde prin candoarea lui prin consacrarea instituției daunelor morale, neevaluabile pecuniar, dar care pot fi recunoscute și admise de către instanță.

b. Trauma în raporturile de putere, trauma în triada subiect-traumă-obiect. Constatăm că trauma este fie aplicată unui subiect, fie subiectul însuși se supune traumei, cu mențiunea că forma de autoflagelare este la rându-i o verigă dintr-o lungă înșiruire (întotdeauna liniară în timp, dar ciclică ca forme de manifestare) de suferințe anterioare. Trauma este contagioasă și volatilă, nu se oprește niciodată la un individ.

Trauma are un moment de pornire în timp, un punct T_0, are o geneză, dar nu cunoaște un final. Acest început determinabil se circumscrie perfect în teologia creștină, care admite că păcatul originar, cel al lui Adam și al Evei în Eden, este prima traumă, prima suferință, prina rană – mai întâi ereditară, ineluctabilă cu privire la propria persoană, contagioasă abia la urmă, un suprastrat de traumă transmisibil, peste cel inerent. Trauma lui Adam nici măcar nu survine ca urmare a izgonirii lui din Rai, ea survine ca urmare a unei alegeri voluntare, spre a obține ceea ce Bartolomeu Anania numește *kantanoeo* (Anania 2009: 25): claritatea și conștiința de sine. Acea conștiință de sine câștigată de pe urma neascultării de Dumnezeu l-a dezbrăcat pe Adam de *eis psyhin zoosan* (Anania 2009: 26), de suflarea nemuririi, de posibilitatea resoribirii lui în divin fără teoză, pe scurt a fost transsubstanțiat în ceva inferior. De altminteri, există o ramură a teologiei care se ocupă de studiul păcatului, numită *Hamartiology*[2]. Gabriel Bunge studiază mult textele lui Evagrius Ponticus, cu precădere asupra *Scrisorii către Melania*[3] și, în lucrarea sa *Despondency – The Spiritual Teaching of Evagrius Ponticus on Acedia*, constată că există o formă de suferință non-traumatică, trezvia. Bunge adaugă că păcatul provoacă traumă, fie în calitate de cauzator de suferință față de propria persoană, fie față de altcineva, iar păcatul odată aplicat devine traumatizant el însuși, astfel formându-se un cerc vicios. Tot conform lui, pe filiera gândirii clasice grecești, omul are o compoziție binară, pe de o parte ființă rațională (*logikon*), pe de altă parte animal (*zoon*); la intersecția dintre cele două găsim *thymikon* și *epithymetikon* (Bunge 2011: 7), adică puterea (ca realitate și posibilitate) care excită, respectiv puterea care dorește. Când cele două forme de putere sunt descurajate a se manifesta, se naște deznădejdea, privită ca originea, nucleul din spatele voinței de a păcătui.

Nicio altă perioadă din istoria înregistrată nu a cunoscut o deznădejde mai mare, un

păcat mai mare, o traumă și suferință mai mare decât prima jumătate a secolului al XX-lea.

Trauma literară este indetașabilă de trauma istorică; mai mult, am zice, este indetașabilă de topos și de cultura asociată unei traume colective căreia îi aparține cel care suferă. Vom analiza două opere de creație literară din perspectiva traumei prin care au trecut autorii lor: mai întâi avem *În furtuni de oțel*, o lucrare autobiografică, un memoriu de război, al lui Ernst Jünger (care altă formă de literatură descrie mai sincer și nefiltrat suferința, trauma, inexprimabilul decât un jurnal care nu a fost vreodată întreținut cu scopul de a fi publicat și lansat cititorilor?) și apoi *Nelegiuiții*[4], un roman cu caracter autobiografic, al lui Ernst von Salomon. Să luăm în vedere profilul social al ambilor scriitori, care pot fi priviți ca reprezentanți ai societății germane în mare. Sistemul instituționalizat de învățământ la care au participat a fost la rându-i urmare a unei traume colective majore de pe urma războaielor napoleoniene, când Prusia, autonomă în 1806, a fost asimilată de Imperiul Francez, cu armata anihilată în întregime în 14 zile (White 2015: 333). După 1813, când Prusia și-a recăpătat independența de sub ocupația franceză, guvernul s-a văzut nevoit să restructureze întreg sistemul de învățământ, întregile pături sociale, întregul mod în care populația era educată, pasămite populația alcătuiește păturile sociale, iar dacă poporul este reeducat la nivel general, înseamnă că și păturile îmbracă forme noi. Un secol încolo, Oswald Spengler a ajuns să boteze aceste mecanisme etatice adoptate de stat socialism prusac, o formă unică de socialism de dreapta. Această formă de socialism, predatând socialismul de stânga propus de Marx, cuprindea nu doar un curent economic și de educație, ci și o metodă de trai, discplina și rigoarea cvasi-militară ocupând o poziție de prim grad. Pe scurt, se credea că înfrângerile militare, urmate de dizolvarea temporară a statului, s-au datorat proastei educații, insuficientei pregătiri militare, lipsei de disciplină și organizare, absenței unui suficient de osificat sistem ierarhic militar și social. Ambii autori au fost clădiți în maniera aceasta.

Extremele și trauma merg mână în mână, se pare, iar lecțiile trase de pe urma suferinței inculcă o pedagogie a irepetabilității.

Discursul concretizat în mediile academice în jurul literaturii traumei este insolit, pentru că e limpede că trauma nu poate fi definită, doar descrisă și, smulsă din domeniul psihologiei și al psihiatriei, trauma în literatură devine mai plastică prin imaginația literară, cu abilitatea de a ficționaliza și simboliza, de a transmuta un fenomen obiectiv, trecut prin filtrul percepției, apoi relansat lumii materiale tradus în termeni care încearcă să exprime fenomenul acesta vag și, în totalitatea lui, de fapt, inexprimabil. Aceste opere servesc un rol socio-cultural important, încercând să tălmăcească experiențele cumplite, să le facă accesibile și lesne de înțeles (astfel, reducându-se din valoarea lor reală, trauma e plurisenzorială, reducerea ei la un mediu vizual pentru o audiență neexperimetată nu se poate face decât așezând experiența pe patul lui

Procust).

În furtuni de oțel ne-a parvenit ca un exemplu de evenimente cu caracter traumatic înregistrate nemijlocit și direct de Jünger, deși mediile academice susțin că autobiografia este limitată[5] tocmai ca urmare a insuficientului limbaj plastic folosit spre a exprima cu cât mai mare precizie suferința – „textele contemporane autoreprezentative despre traumă ne dezvăluie și testează limite autobiografiei, tocmai aceste limite ale acestui gen poros indică ce poate specia literară și ce nu poate”[6]. Legat de aceste imposibilități în a exprima trauma, trebuie amintit că textul a fost supus unor numeroase reeditări, revizii, (auto)cenzuri, corecturi, care nu doar că au servit scopul de a-l detașa pe autor de Al Treilea Reich[7] (Jünger însuși, văzând cum este folosit ca propagandă de Partidul Socialist, și-a eliminat singur pasajele care aveau valori naționaliste, transformându-le din elogii aduse frumuseții cutumelor prusace, descrieri ale întâietății peisajelor germane, în simple și lapidare descrieri naturaliste), dar au schimbat la nivel fundamental modul în care lui Jünger i-a fost aplicată trauma și cum el a aplicat-o altora. De altminteri, până la reeditarea din 1934, memoriul se sfârșea cu fraza „as long as swords blades flash and blaze in the dark, may it be said: Germany lives and Germany shall not go under!” (Weisbrod, Selwyn 2000: 73) – noi nu am fost inițiați în universul jungerian cu această ediție și suntem surprinși, după o parcurgere mai atentă a acestei ediții, de tonul diferit față de cel cu care suntem noi familiari, mult mai militant și belicos. Principala schimbare adusă memoriului este în zona pronumelor, unde pronumele *eu*, este înlocuit de multeori cu *acela* sau *se*, acolo unde nu se impune restructurarea întregii fraze. Fenomenul este mai pregnant în limba engleză, dar în ambele traduceri caracterul imperialist este atrofiat în favoarea unei mistificări și estetizări a războiului, în transformarea dintr-o cronică a violenței într-un portret dacă nu eroic al soldatului, atunci cel puțin detașat și mânat strict de sentimentul de datorie. Adevărul este că nu știm cum arată memoriul princeps, memoriul care să nu fi trecut prin mâna unui editor sau să fi fost modificat conform capriciilor momentului. Într-atât este de manipulat spre a exprima o experiență idealizată, încât nicăieri nu se găsește termenul *traumă.* Sigur, nu este de mirare, stilul este laconic, economic, sobru, privat de artificii și expresii prolixe. Fiecare frază, fiecare cuvânt, fiecare expresie servește scopului precis de a înregistra și transmite desfășurarea unei vieți regimentate și stricte. Într-atât de banal a ajuns războiul pentru tânărul ofițer, pentru soldații de rând, de fapt, încât mai degrabă s-ar apleca să descrie un peisaj:

> On 12 June, I was told to take a troop of twenty men and invest an outpost on the company front. It was late when we left the trench and headed along a footpath winding through the hilly countryside, into the pleasant evening. Dusk was so far advanced that the poppies in the abandoned fields seemed to merge with the bright-green grass. In the declining light, I saw more and more of my favourite colour, that red which shades into black that is at once sombre and stimulating. (Jünger 2004: 122)

decât să deplângă destinul unui recrut[8] fanatizat de propaganda de pe urma victoriei de la Tanneberg:

> A headless torso was jammed in some shot-up beams. Head and neck were gone, white cartilage gleamed out of reddish-black flesh. I found it difficult to fathom. Next to it a very young man lay on his back with glassy eyes and fists still aiming. A peculiar feeling, looking into dead, questioning eyes – a shudder that I never quite lost in the course of the war. His pockets had been turned inside out, and his emptied wallet lay beside him. (Jünger 2004: 26)

Când vine vorba de violență, de conflict, mai ales cel dintre doi oponenți unul în fața celuilalt, se descrie cu o vervă scena precum un duel, cu dimensiuni mitice, încleștări ancestrale, precum doi emisari ai unor forțe masculine atavice:

> Of all the stimulating moments in a war, there is none to compare with the encounter of two storm troop commanders in the narrow clay walls of a line. There is no going back, and no pity. And so everyone knows who has seen one or other of them in their kingdom, the aristocrat of the trench, with hard, determined visage, brave to the point of folly, leaping agilely forward and back, with keen, bloodthirsty eyes, men who answered the demands of the hour, and whose names go down in no chronicle. (Jünger 2004: 149)

Și tocmai aici sălășluiește punctul de pivot al conceptului lui Jünger față de suferință și traumă, în acest eroism circumscris în spiritul aristocrat. Singurul mijloc prin care un soldat, ca mai apoi să fie extins la orice persoană, poate ține piept suferinței este dacă omul se preface în componentă tehnologică, printr-o obiectivizare completă, în sensul prefacerii în obiect. Preluând elemente de la Nietzsche, autorul german acceptă că nu oricine posedă calitatea de aristocrație și că eroismul adevărat, pur, remarcat prin inerență, printr-o dimensiune „genetică” a sufletului, nu aparține ormului de rând. Acesta fapt nu exclude posibilitatea cuiva de a avea inculcat sau de a-și inculca singur prin voință și disciplină un fel de pseudo-eroism, să o numim o abnegație în fața suferinței, numit „eroism realist”. În fapt, nu este contestată trauma, existența suferinței nu este neglijată: aceste sentimente, privite ca fiind defetiste și autodistructive, dat fiind contextul războiului și al luptelor de tranșee, sunt doar omise, am putea zice că este din cauza unui mecanism de autoconservare, recunoașterea unor astfel de emoții și stări de fapt ar da rod unor crize psihologice reale, paralizante[9]. Culmea, Jünger a fost capabil de o asemenea negare a sentimentelor și instinctelor de autoconservare încât el deplângea incapacitatea lui de a participa la luptele la care camarazii lui au avut privilegiul să sufere:

> While all this was going on, I suffered from a rather curious anxiety. I was envious of the old „Lions of Perthes" for their experience in the „witches' cauldron", which I had missed out on through being away in Recouvrence. (Jünger 2004: 28)

> It was during this stay in hospital that I suffered an attack of the glooms, a contributing factor in which was surely the memory of the cold, slimy landscape where I had been wounded. Every afternoon, I would hobble along the banks of a bleak-looking canal under bare poplars. I was especially upset not to have been able to participate in the regiment's attack on the woods of St-Pierre-Vaast – a shining effort that won us several hundred prisoners. After two weeks, when my wounds had pretty much closed, I returned to my troop. (Jünger 2004: 84)

Problema fundamentală a acestei atitudini este că necesită o transformare a sinelui atât de profundă încât riscă să devină ireversibilă. În fond, presupunând că soldatul supraviețuiește războiului, la nivel cronologic perioada de instrucție, stagiu militar și conflict constituie doar un moment, o perioadă foarte scurtă din întreaga durată de viață a unei persoane. Cu toate acestea, schimbările petrecute la nivel psihosomatic sunt calcefiate, pe fondul unei reorganizări a valorilor ca urmare a unor experiențe necomunicabile în integralitatea lor, împărtășite colectiv de un grup privilegiat (a nu se citi în sens pozitiv, cât mai degrabă ca un grup select, discriminatoriu raportat la restul segmentelor demografice) din întreg ansamblu de populație, astfel că reintegrarea în alt context social este cel puțin dificilă. Am putea trasa paralele cu războiul din Vietnam, care a popularizat noțiunea de stres post-traumatic, mai ales prin media. Mulți din acei soldați cetățeni s-au întors cu războiul acasă, într-un climat care nu a cunoscut conflagrații militare pe propriul teritoriu de un secol. Distincția dintre Statele Unite ca națiune care reasimilează soldați traumatizați și Germania interbelică care reasimilează soldați este că Germania însăși era o rană, un teren fertil pentru continuarea unui război sub pretexte politice. Noi avem convingerea că fenomenul războinicilor care nu și-au încheiat vreodată socotelile *de facto* în război se datorează faptului că volatilitatea politică și socială crescută nu permitea un contrast atât de semnificativ dintre conduita individului traumatizat și populația și „statul" care îl primeau înapoi. După cum vom vedea în cazul *Nelegiuiților*, un roman atât de încărcat, la prima vedere, de politică, de fapt, culoarea valorilor la care achiesau veteranii nu era decât un pretext care să le permită să continue violența organizată, la nivel de desfășurare mai redus.

Ernst von Salomon însuși nu a apucat să lupte în război, fiind mult prea tânăr, dar perioada cea mai importantă din copilărie și adolescență a fost marcată de o țară beligerantă iar, odată devenit adult, a prins chiar acel moment unic în istorie, de maximă efervescență politică și ideologică, cu zone liminale între doctrine încă în stare embrionică, din Europa postbelică. Fiu de ofițer prusac, membru accidental al generației

crescute numai cu propagandă de război și povești glorioase și traumatizante din război, Salomon, la vârsta de 16 ani, s-a înscris în una din numeroasele grupări de *Freikorps*, organizații paramilitare de diverse orientări politice, de cele mai multe ori de dreapta, care găzduiau majoritatea veteranilor întorși din război și care nu își recunoșteau țara ciuntită de pe urma Tratatului de la Versailles, ba mai mult, cu regiuni sub ocupații de forțe străine[10]. Copiii care au crescut în această perioadă nu doar că au preluat imaginea și valorile romanțate ale războiului, dar și trauma civilă, cea a părinților cu fii morți și a orfanilor, și trauma soldaților; climatul încărcat de ură, ranchiună, catalizat de aura de trădare și umilire a unui imperiu prăbușit, nu a făcut decît să propage un patogen al traumei în rândurile unor puberi care nici măcar nu au știut să mânuiască o armă. Generația aceasta s-a dovedit a fi mult mai violentă, mult mai brutală și mai militantă decât predecesorii veterani tocmai din cauză că au fost receptaculul mai multor surse de suferințe. De exemplu, fondatorul unei astfel de grupări, *Liga celor neînfricați*[11], a fost un tânăr de 15 ani, Erwin Neustein; tot o grupare școlărească a fost responsabilă pentru distrugerea Republicii Sovietice Bavareze. O scrisoare a unui student către părinții săi dezvăluie realitatea acestei generații:

> No pardon is given. We shoot even the wounded. The enthusiasm is tremendous – unbelievable. Our battalion has had two deaths, the Reds two or three hundred. Anyone who falls into our hands gets the rifle butt and is then finished off with a bullet. (Gerwath 2008:18)

Dorim ca lucrarea de față să se rezume la aspectul traumatic, nu la cel politic. Pe cale de consecință, nu vom zăbovi asupra contextualizării direcțiilor politice din epocă, atât din rațiuni de celeritate, cât și pentru a păstra o direcție concentrată a analizei traumei în literatură. Pasajele care urmează a fi comentate nu reprezintă o părtinire politică. Von Salomon, ca urmare a calității lui de coautor la infracțiunea de tentativă de omor și terorism, a fost condamnat și a făcut pușcărie[12]. Una din condițiile eliberării lui (într-o perioadă de arest la domiciliu) a fost să nu publice în nume propriu. Spre a nu se autoincrimina și mai mult, *Nelegiuții* îmbracă forma de ficțiune, de roman, dar este, în fond, o autobiografie ficționalizată a autorului.

Confuzia doctrinară este limpede în roman, unde protagonistul este membrul unei astfel de grupări militare, cu caracter terorist, alături de monarhiști, republicani, socialiști și național-bolșevici. Bineînțeles, ținta principală sunt comuniștii, mai întâi cei autohtoni, precum Rosa Luxemburg, mai apoi comuniștii de dincolo de hotare, din țările baltice, iar mai apoi, întorcându-se la matcă, în căutarea trădătorilor național-socialiști sau a colaboratorilor forțelor străine: pe scurt, trebuia căutat și găsit un dușman. Salomon dezvăluie debandada dezlânată, infantilă, ca a copiilor din faimosul roman *Împăratul muștelor*:

> We ran over fields of snow and stormed into the forests. We fired into surprised crowds and we raged, we shot and hunted. We chased the Latvians like rabbits over the fields, we burnt every house and destroyed every bridge and every telegraph mast. We flung the bodies into fountains and threw hand grenades on top. We slaughtered whoever fell into our hands; we burned whatever would catch fire. . . There were no human feelings left in our hearts. . . A giant smoke trail marked our path. We had set fire to the stake where we burnt. . . the bourgeois tablets, the laws and values of the civilized world. (Salomon 2013: 171)

Caracterul juvenil al acestor conflicte nu se oprește aici, doar la această iresponsabilitate și cruzime indisolubilă. Întâlnirea dintre două grupări oponente[13] înarmate – și care sfârșea cu moartea membrilor – prevedea un ritual similar cu cel a două echipe de fotbal din curtea unei școli: se salutau, exista un respect reciproc, se făceau schimb de povești (mulți au copilărit împreună), apoi se desfășura un mic război de gherilă în mijlocul străzilor. Otto era un astfel de prieten din copilărie – acum comunist, inventase o bombă artizanală cu cenușă si material exploziv, un fel de grenadă, invenție preluată de grupările de dreapta și folosită la atentatele lor, mai ales cu ocazia eliberării unor camarazi din pușcărie (Salomon 2013: 154).

Fanteziile violente ale protagonistului au debutat când a fost martorul unei parade comuniste în 1918. Legat de trauma generațională, nu calitatea de dușman aflat diametral opus pe scara valorilor politice a animat eroul, ci faptul că era un atentat asupra traumei care l-a produs pe el, era contrar cu orice însemna inflexibilitatea și ierarhia strictă a prusacilor, era mobilitate și neuniformitate împotriva rigorii născute pe fondul suferinței predecesorilor. Era nevoia de dușman, căci trauma care a făurit statul german s-a cristalizat ca o reacție la o pierdere și umilință catastrofale. Întreaga reacție, întreaga țesătură, substanță a statului era structurată în contrapartidă cu un dușman, indiferent care. Ontologic era nevoie de un dușman, altfel rațiunea de a exista a țării, sub forma aceea, era subminată și risca, după cum s-a și întâmplat timp de aproape douăzeci de ani, să se canibalizeze.

Iată de ce a fost importantă introducerea noastră lungă. A contat mult să stabilim o relație concretă între suferință și traumă, să demonstrăm că sunt cel puțin indetașabile și cel mult interșanjabile; că trauma nu există în vid, nu poate fi tratată ca o mostră singulară, ci trebuie privită într-o lungă înșiruire cauzală. Dreptul, care permează o civilizație, consacră (incomplet) suferința și trauma, în mod mai concret decât psihologia, de aceea era important pentru noi să ne folosim de un aspect mai empiric al realității noastre. Trauma generațională nu este soporică, ea se zămislește într-un moment fixat în timp, ca un delir oniric țesut pe urzeala unei realități fantasmatice, și se împrăștie precum un cancer din inima *lui* în sufletul *lor.*

NOTE

1. Noul cod penal, articolul 193, consultat la https://legeaz.net/noul-cod-penal/art-193, în data de 23 martie 2023. ↑
2. Din păcate, nu i-am putut găsi un echivalent în limba română. Am putut depista doi autori din sfera patristicii și teologiei care s-au preocupat de relația dintre păcat și traumă, Ierotheos Vlahos și Gabriel Bunge. ↑
3. Traducere proprie a tilului *Letters to Melania*, actualmente nu a fost tradusă în limba română. ↑
4. În original *Die Geächteten*, nu a fost tradus niciodată în limba română. ↑
5. „[T]he transformation of the trauma into a narrative memory that allows the story to be verbalized and communicated, to be integrated into one's own, and other's knowledge of the past, may lose both the precision and the force that characterizes traumatic recall." (Schönfelder, 153). ↑
6. Traducere proprie, Schönfelder p 4. ↑
7. Hans Zehrer nota în anii '20 că revoluția conservatoare este război. ↑
8. Suntem de părere că acest paragraf este o excepție, surprinde singurele emoții și momente de lamentare a morții soldaților. Cadavrele și trupurile neînsuflețite ale camarazilor și dușmanilor deopotrivă nu sunt decât amintite sumar, arareori descrise; și mai rar este scris ce simte autorul când le vede. ↑
9. A se vedea „thousand yard stare", manifestare a traumei sub forma de PTSD care duce la o stare catatonică. Niciodată, până la Primul Război Mondial, nu a fost supusă o ființă umană unui abuz senzorial de o asemenea magnitudine. Problema a fost atât de răspândită și puțin studiată, încât ofițerii britanici executau soldații pe temei de lașitate când îi vedeau incapabili să mai reacționeze la stimuli externi. Abia după război a fost recunoscut și încadrat acest fenomen ca patologie și fenomen post-traumatic. ↑
10. De exemplu, regiunea Ruhr, preluată de o administrație aliată dintre Franța și Belgia. ↑
11. În original, *Bund der Unerschrockenen*. ↑
12. Asupra lui Arthur von Rathenau, în 1923. ↑
13. Existau și grupări de *Freikorps* comuniste. ↑

BIBLIOGRAFI

Anania, Bartolomeu. *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Cluj-Napoca: Editura Renașterea, 2009;

Bunge, Gabriel. *Despondency – The Spiritual Teaching of Evagrius Ponticus on Acedia*.

Chicago: St Vladimir’s Seminary Press, 2011;

Gerwath, Robert. *The Central European Counter-Revolution: Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War.* Oxford University Press on behalf of The Past and Present Society, 2008;

Jünger, Ernst. *Storm of steel*. Penguin Books, 2004;

Noul Cod Penal, 193, consultat la https://legeaz.net/noul-cod-penal/art-193, în data de 23 martie 2023;

Salomon von, Ernst. *Die Geächteten.* Gütersloh: C, Bertelsmann, 1935;

Schönfelder, Christa. *Wounds and Words*. Transcript Verlag, consultat la

https://www.jstor.org/stable/j.ctv1wxrhq.5 în data de 23 martie 2023;

Weibrod, Bernard, Selwyn, Pamela E. *Military Violence and Male Fundamentalism: Ernst Jünger’s Contribution to the Conservative Revolution.* History Workshop Journal, Spring, 2000, No. 49 (Spring, 2000), Oxford University Press; consultat la

https://www.jstor.org/stable/4289659 în data de 23 martie 2023;

White, Matthew, *Marea Carte a Inumanității, o istorie a ororilor în 100 de episoade*. Humanitas, București, 2015.

Imagine: Otto Dix, „Sturmtruppe geht unter Gas vor” (1924)